

MILITARY SYMBOLS OF THE ARMED FORMATIONS OF THE CARPATHIAN SICH AND THE UPA

ВІЙСЬКОВА СИМВОЛІКА БОЙОВИХ ЗАГОНІВ КАРПАТСЬКОЇ СІЧІ ТА УПА

Zolkin D.O. / Золкін Д.О.

m.s./ студент магістратури

Sapytska O.M. / Сапицька О.М.

c.h.s., as. prof. / к.і.н., доц.

ORCID: 0000-0001-9197-9952

V.Dahl East Ukrainian National University,

Kyiv, Ioanna Pavla II St., 17, 01042

Східноукраїнський національний університет ім.В.Даля,

м.Київ, Іоанна Павла II, 17, 01042

Анотація. У статті розглядається військова символіка бойових загонів Карпатської Січі та Української Повстанської Армії. Відзначено, що, увібравши у своєму розвитку традиції УГА та УСС, військових формувань УНР, військова символіка формувань Карпатської України набула цілком завершеного та самостійного вигляду. Свою унікальну символіку мали і бойові загони Української Повстанської Армії. В її основі став самотутній стиль головного творця військових символів повстанських загонів Ніла Хасевича, який активно використовував козацьку символіку та державно-національні символи – жовто-синій прапор та тризуб. Головним стягом УПА став червоно-чорний. В умовах відсутності власної державності України в роки панування комуністичного режиму символіка повстанців виконувала свої представницькі функції.

Ключові слова: українська військова символіка, національна ідентичність, символи військових формувань, історія символіки, військові традиції, збройні сили України, військова культура, національна свідомість, Українська Повстанська Армія, Карпатська Січ

Вступ.

Військова символіка є важливим елементом культурної спадщини, яка відображає історичні процеси, суспільно-політичні події та світогляд українського народу. Вивчення її історії дозволяє простежити формування національної ідентичності та самоусвідомлення.

У контексті відродження національних традицій і утвердження незалежної української держави, вивчення військової символіки сприяє збереженню історичної пам'яті та популяризації національних символів.

У період військових конфліктів та боротьби України за суверенітет і територіальну цілісність значення символів, таких як прапори, герби, емблеми та інша військова атрибутика, значно зростає. Вони виконують роль не лише розпізнавальних знаків, а й об'єднують військових і цивільних, зміцнюють патріотичний дух.

Питання виникнення та еволюції української військової символіки, попри її важливість та актуальність, тривалий час залишалося недостатньо дослідженим і мало фрагментарний характер. До початку ХХІ століття ця тема здебільшого привертала увагу лише у вигляді окремих, несистемних публікацій, які торкалися окремих аспектів військової символіки українських збройних формувань. Ситуація кардинально змінилася після 2014 року, коли науковий інтерес до цієї проблематики значно зріс. Крім того, значний внесок зробили

численні інші дослідження автора та діяльність першого військово-історичного музею Збройних Сил України, що сприяли систематизації знань і популяризації цієї важливої тематики.

В історіографії української військової символіки все ж виділяються окремі періоди, коли інтерес до цієї тематики помітно зростає. Зокрема, це стосується періоду Української революції 1917–1921 років, коли точилася боротьба за державну незалежність України, а також початкового етапу незалежності України у 1990-х роках. Проте, навіть у часи активної боротьби за українську державність, вагомих наукових праць, присвячених військовій символіці, майже не було. Вони почали з'являтися лише пізніше, у міжвоєнний період, переважно в еміграційних колах. Їх авторами найчастіше ставали колишні військовослужбовці, учасники бойових загонів УПА та Карпатської Січі, які намагалися зберегти й передати історичну пам'ять про українську військову символіку наступним поколінням.

Основний текст.

В історії військової символіки українського війська тематика символів армії Карпатської України є, мабуть, найменш вивченою та дослідженою темою. Певні матеріали можна віднайти у державному архіві Закарпаття, проте наукові публікації та ґрунтовні історичні розвідки на цю тему трапляються украї рідко. Разом з тим, як зазначають деякі дослідники, саме цей період в історії розвитку української символіки є дуже важливим, оскільки пояснює та трактує застосування, зокрема, багатьох елементів українського військового однострою.

Отож, згідно Сен-Жерменського мирного договору, територія Закарпаття увійшла після розпаду Австро-Угорської імперії до Чехословаччини на правах автономного краю під назвою «Підкарпатська Русь». Власне ж назва «Карпатська Україна» була запропонована і введена А. Волошиним у грудні 1938 року. Саме у той період, коли Чехословаччина опинилася на межі системної кризи та згодом була поділена А. Гітлером, на території Закарпаття на базі спортивного та пожежного рухів постають перші військові формування під назвою Організація народної оборони «Карпатська Січ» (ОНОКС)[1].

Організація мала власний статут, затверджений Міністерством внутрішніх справ уряду Підкарпатської Русі 10 листопада 1938 року. Як зазначає дослідник військової символіки цього періоду О. Пагіря, статут чітко регламентував право носити однострій та відзнаки. Воно надавалося лише дійсним членам організації, які пройшли тримісячний військовий вишкіл, склали січову присягу й отримали січову виказку — офіційний документ, що засвідчував проходження військової підготовки.

У той же час, у листопаді 1938 року, командант Організації Народної Оборони Карпатської Січі (ОНОКС) Дмитро Климпуш затвердив проєкт одностроїв і відзнак для рядового та старшинського складу Карпатської Січі. У проєкті враховувалися всі деталі однострою: шапка-мазепинка, кітель, сорочка, плащ, штани та чоботи для рядового і старшини. Також були розроблені проєкти відзнак на шапку та рукава для різних посад і звань, включно з гуртковими, провідниками, кошовими, членами Ради, членами Команди, командантами, а також для старшого січовика, десятника, чотаря, сотника й отамана.

Основним кольором однострою був сіро-зелений, що мало забезпечувати практичність і зручність у польових умовах. Важливою вимогою при створенні січового однострою було його кардинальне відрізнення від кольорів, особливостей крою та системи відзнак, які використовувала чехословацька армія. Це підкреслювало національну окремішність Карпатської Січі й забезпечувало ідентичність її бійців.

Такий підхід до розробки однострою і відзнак був частиною загальної стратегії створення національної військової формації, яка мала свої особливості та символіку, що вирізняли її з-поміж інших військових організацій того часу.

Проте за указом А. Волошина ці вимоги були дещо змінені. Так, зокрема, було заборонено членам ОНОКС ходити зі закритими комірами, а тільки із відкритими, як у пластунів, також заборонено нагрудні кишені та інші специфічні ознаки мундирів чехословацької армії – очільник Карпатської України хотів, щоб однострій членів ОНОКСу максимально відрізнявся від одностроїв вояків чехословацької армії.

Специфічною ознакою уніформи членів ОНОКСу була шапка-мазепинка, яка мала, втім, свої унікальні обриси та ознаки. Так, у ній прироблялися довгі навушники, шкіряний ремінець поверх дашка з двома пряжками. А замість кокарди на шапці пришивали жовто-сині стрічки. Проте згодом стрічки прибрали, оскільки було введено єдину систему розпізнавання у вигляді нашивок на знімних погонах із золотистими кантами різної форми та довжини в залежності від роду військ та чину і рангу.

Взагалі така форма одягу вояків Карпатської Січі, особливо відкриті коміри, сорочки із краваткою, шапка-мазепинка тощо, надавали одностроям дуже елегантного та водночас завершено-акуратного вигляду. Тому їх відносять до самотніх та цілком самостійних видів військової символіки українського війська.

Перші однострої нового зразка були виготовлені у березні 1939 року у кількості 150 одиниць для членів ОНОКСу у Хусті, а вже через кілька тижнів кількість повністю обмундированих вояків Карпатської Січі становила більше 300 осіб. Проте кількість вояків невпинно зростала, тому одностроїв не вистачало, і чимало січовиків були вдягнені наполовину в цивільне або змішаний варіант форми. Цей й не дивно, оскільки, наприклад, на момент II з'їзду Карпатської Січі у Хусті кількість січовиків налічувала понад 10 тис. вояків [2].

Окремо слід зазначити, що існував і жіночий тип покрою військової уніформи Карпатської Січі. Так, до однострою так званої «Жіночої Січі» входили шапка-мазепинка без дашка, сорочка з краваткою, китель з нижніми кишенями, шкіряний ремінь, довга (нижче колін) спідниця, колготи і туфлі. Жінки не мали старшинських звань і не використовували відзнак. У зв'язку з тим, що в «Жіночій Січі» ще більше відчувалася нестача повного комплексу уніформи, більшість жінок, як вказує О. Пагіря [3], ходила в цивільному вбранні, або так, як і чоловіки, використовували лише окремі елементи військового однострою – шапки-мазепинки, спідниці, сорочки з краваткою чи кителі.

Взагалі, незважаючи на офіційний єдиний прийнятий тип військової уніформи для вояків Карпатської Січі, не існувало єдиної централізованої

системи їх виготовлення, тому при виготовленні кожної окремої партії форма одностроїв дещо змінювалася. Так, наприклад, дашки шапок-мазепинок могли виготовлятися чи з дерева, чи з пластмаси, а кольори могли бути як сіро-зеленими, так і сіро-голубими.

Чимало запозичила Карпатська Січ у УСС та УГА стосовно військових звань та командирських посад. Цьому є просте пояснення – більшість керівних посад у Карпатській Січі займали колишні офіцери чи вояки УНР та УГА.

До речі, у Карпатській Січі не практикувалося встановлення особистих військових нагород чи відзнак, проте існували так звані котильони – особливі нагрудні значки, які вказували на приналежність їх власника до певної військової частини (окружної команди). Що цікаво, вони також слугували як обереги, оскільки їх виготовляли жінки в урочисто-мистецькому стилі, з різноманітними оздобами та візерунками. Ця практика застосування котильонів потім знайшла своє поширення і в армії УПА[4].

Згодом, у 1969 році, до 30-ї річниці проголошення незалежності Карпатської України, Центральний Провід Братства Карпатських Січовиків у Торонто, очолюваний учасником боїв за незалежність Карпатської України Степаном Росохою, випустив Хрест карпатських січовиків. Автором цієї відзнаки став Юрій Подлуський. Основою символу пам'ятної відзнаки став трилистий хрест срібного кольору з тонким золотим обрамленням, який відображав традиційні народні уявлення українців про форму тризуба, поширені на Закарпатті до початку ХХ століття. У центрі хреста розміщено герб Карпатської України, а над щитом герба зображено тризуб святого Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. На зворотному боці щита розташовано напис: «Карпатська Січ 1938 – 1939» та зображення шапки-мазепинки.

Отож у питаннях створення та функціонування військової символіки армія Карпатської України Карпатська Січ увібрала кращі риси військової символіки УГА, УСС та УНР, водночас зберігши кращі мотиви та елементи інших армій і водночас розробивши власні унікальні традиції, зокрема – самобутні шапки-мазепинки та унікальні медальйони-котильони.

Не менш важливим етапом розвитку української військової символіки є період визвольної боротьби вояків УПА в ході та після завершення II світової війни. УПА послідовно, твердо та рішуче обстоювала ідею національної та державної незалежності України, знищення іншоземних загарбників та створення власної держави.

Отож процес створення власної символіки вояків УПА розпочинається фактично зі створення самої організації. Після об'єднання загонів «Поліської Січі» Т. Бульби-Боровця з вояками УПА-Північ на теренах Костопільщини, Сарненщини та Березнівщини Рівненської області та Олевщини Житомирської області постають перші загони УПА. Першим постав загін Остапа (С. Качинського) у жовтні 1942 року на Поліссі, а вже у листопаді 1942 року з'являється нова сотня УПА під командуванням Довбешки-коробки (Г. Пекрегійняк). Через деякий час УПА поширює свій вплив на Правобережжя, Галичину, Прикарпаття та Західну Волинь.

У зв'язку з територіальним розширенням діяльності УПА та створенням

двох нових військових груп — УПА-Захід і УПА-Південь, на базі Краєвого військового штабу Проводу ОУН було сформовано Головну команду УПА з Головним військовим штабом у її структурі. Восени 1943 року за рішенням Головного Командування УПА заснували посаду Головного Командира УПА. Цю посаду обійняв Роман Шухевич (псевдонім — Тарас Чупринка), спочатку у званні підполковника, а з 22 січня 1946 року, відповідно до постанови УГВР, у званні генерала.

Головною особливістю військової символіки УПА є те, що вона створювалася стихійно паралельно із розбудовою своєї організаційної структури та рангової ієрархії. Відразу ж згадується цікавий факт – усі члени проводу ОУН та вище керівництво УПА були ідейними борцями за волю України та її незалежність, тому системно відстоювали застосування таких символів державності, як тризуб та синьо-жовтий прапор. Але цікавий факт – основним бойовим стягом УПА стає червоно-чорний прапор, а не жовто-синій[5].

Цей факт намагалися пояснити у свій час чимало дослідників. Так, ще у радянську добу відомий український історик В. Сергійчук висунув тезу про те, що червоно-чорний прапор УПА «до жовто-блакитного ніякого відношення не має». Однак, зважаючи на те, що свою працю історик опублікував ще у радянські часи, коли про українську національну символіку годі було й писати, а дослідження військової символіки України взагалі не велось[6].

Натомість С. Музичук та І. Марчук, на системному дослідженні яких «Українська Повстанча Армія» будується уся робота сучасних дослідників вказаного періоду, посилаються на відомості дослідника в еміграції М. Климишина, який стверджував про обов'язкове застосування тризуба та синьо-жовтого кольору у стрічках та стягах ще при створенні Револьюційним проводом ОУН у 1940 році проекту однострою для військових та поліції майбутньої української армії. Але факти, зібрані цими дослідниками, не проливають світло на остаточне вирішення вищезгаданого питання про колір бойового прапора УПА[7].

До кінця 1943 року бійці Української Повстанської Армії не мали стандартизованої уніформи — використовувалися як цивільний, так і військовий одяг. Вбрання повстанців відрізнялося і за кольорами. На початкових етапах формування більшість воїнів носила цивільний одяг. Згодом, за свідченнями С. Музичука, значного поширення набули трофейні військові однострої різних армій: польські, німецькі, угорські, чеські, словацькі, румунські, італійські, а подекуди навіть англійські та американські. Трофейні шапки переробляли на мазепинки, а радянські кашкети — на петлюрівки, додаючи тризуби. Символіка підрозділів УПА формувалася стихійно, але часто спиралася на геральдичні традиції конкретного регіону. Це підтверджує, зокрема, стилізоване зображення герба Полісся (тура) на шапковій відзнаці одного з підрозділів.

Проте усе ж існували єдині вимоги до певних елементів військової символіки, в першу чергу для розрізнення військ та розпізнавання за принципом «свій – чужий». Так, зокрема, обов'язковою вимогою було прикріплення до головних уборів – шапок-мазепинок чи петлюрівок – зображень у вигляді тризубів різного розміру, стилю. Інша вимога – наявність шкіряного реміня з

тризубом. Як вказує В. Манзуренко, вперше вони з'явилися на однострої української поліції Генерал-губернаторства у 1940 – 1941 рр., а в Повстанській армії почали використовуватися вже з перших місяців її існування. Що цікаво, ці ремені та самі пряжки були в принципі різними – і перероблені з радянських чи німецьких, і вирізані з металевих листів, і вилиті чи витиснені із гільз, і перероблені з чужих тощо[8].

Також примітною особливістю військової символіки окремих загонів УПА стало використання елементів регіональної символіки при формуванні одностроїв. Так, наприклад, були випадки нашивок у вигляді національних кольорів Волині чи зубчатки Галичини, нарукавники у вигляді щитка з тризубом чи нагрудні значки тощо.

Мало відомо про нагородну систему УПА з огляду на історичні обставини. Проте відомо, що вони точно існували й відрізнялися за своїм походженням – за військову доблесть у бою, за поранення та за працю на благо українського війська. Як стверджують О. Круковський, С. Пахолко, Я. Семотюк, перші нагороди з'являються у січні 1944 року, про що свідчить наказ Головного Командира УПА Р. Шухевича від 27 січня 1944 року [9].

Цим указом було запроваджено систему нагород, яка включала Золоті, Срібні та Бронзові Хрести Бойової Заслуги, а також Золоті, Срібні та Бронзові Хрести Заслуги. Першою відзнакою нагороджували виключно вояків УПА. Згодом, 6 червня 1948 року, за постановою Української Головної Визвольної Ради, була встановлена медаль «За боротьбу в особливо важких умовах». Автором усіх цих нагород став видатний художник-графік Ніл Хасевич, який був пристрасним борцем за свободу України у складі УПА. Він також створив численні листівки, агітаційні матеріали та плакати, що розповідали про боротьбу УПА[10].

Як стверджує дослідник О. Кучерук, при виготовленні відзнак вносилися зміни і реальні нагороди дещо відрізняються від запроєктованих. Н. Хасевич ілюстрував майже усі видання УПА Північ, випущені в умовах підпілля. Уперше його проекти відзнак та нагород УПА були опубліковані 1952 року у Філадельфії (США) в альбомі «Графіка в бункерах УПА»[11].

Нагороди, встановлені наказом Р. Шухевича, як стверджує Я. Семотюк, виготовлялися у Мюнхені. Окрім суто військових нагород, до системи військових відзнак належав знак приналежності до УПА. Його вручали як військовим, так і цивільним особам, які брали безпосередню участь у бойових діях, підпільній діяльності або сприяли розвитку УПА. Відзнака виконана у формі ромба, в центрі якого зображено давній український меч, спрямований вістрям угору. На лезі меча розташована стрічка з написом «За народ». Уздовж верхніх граней ромба нанесено написи «За Україну» та «За волю». Нижче стрічки розміщено аббревіатуру «УПА», де літера «П» інтегрована в композицію меча[12].

Проте на практиці тільки одна партія нагород змогла дістатися з-за кордону до загонів УПА, оскільки уже на початку 1950-х рр. чекісти НКВС та регулярна радянська армія повністю блокували останні загони повстанців і тільки одній групі вдалося пробитися до В. Кука. Згодом в архівах КДБ було знайдено деяку

кількість цих нагород, здобутих чекістами після вбивства відомого командира в одній з його криївок у 1954 році. Ці артефакти зберігаються сьогодні у Львівському історичному музеї[13].

Так, зокрема, Хрест бойові заслуги УПА має форму прямого козацького хреста з трьома елементами ромбовидної форми на верхньому та бокових кінцях розміром 27 на 27 мм. Знизу хреста розміщувалися два перехрещені мечі, причому вістрям униз, що є ще однією загадкою, адже направлені вниз мечі символізують мирні, а не ворожі наміри. В залежності від класу та звання вояка хрести мали відмінності у кольорі та кількості зірочок на колодці. Сам знак Хреста виконаний у формі хреста-меча, у центрі якого розміщувався малий герб УНР в обрамленні червоного кольору.

Разом з тим документальних свідчень про те, що вояки УПА були нагороджені тією чи іншою відзнакою, немає, як і немає їх на світлинах, що дійшли до наших днів. Дослідники вказують, що цьому може бути дві основні причини – або нагороджені вояки намагалися не «світити» свої нагороди, оскільки про це могли взяти радянські спецслужби, або ж тих, хто носив такі відзнаки, могли вважати за більшовицьких розвідників, оскільки КДБ для надання своїм агентам більшої значимості намагалися «нагородити» їх відзнаками повстанців.

В історії військової символіки української армії етап визвольних змагань УПА прийнято називати стилем УПА, чи «стилем Ніла Хасевича». Головними елементами цього стилю є хрест з рівними боками, давньоруські схрещені мечі, козацькі зірки, що у свою чергу, як відзначає В. Карпов, свідчить про спадковість традицій військової символіки.

Висновки.

Аналіз джерел та наукової літератури дозволив встановити, що українська військова символіка розвивалася на основі давніх традицій і постійно збагачувалася новими елементами, що відображали політичні та суспільні зміни. Від княжих тамг, тризуба й інших знаків Київської Русі до гербів козаків та символів українських військових формувань різних історичних періодів, кожен символ відображав прагнення до незалежності, сили та незламності.

Сучасна українська військова символіка є продовженням цієї багатовікової традиції. Вона не лише втілює військову спадщину, а й стає потужним засобом єднання українського народу та підтримки патріотичного духу. Відновлення та популяризація традиційних символів поряд із створенням нових є свідченням живучості ідентичності, яка є важливою складовою сучасного українського суспільства.

Важливе значення для сучасності мала військова символіка Карпатської Січі. Увібравши у своєму розвитку традиції УГА та УСС, військових формувань УНР, військова символіка формувань Карпатської України набула цілком завершеною та самостійного вигляду. Особливої уваги потребують шапка-мазепинка та котильони військ Карпатської Січі на суто національних ознаках.

Свою унікальну символіку мали і бойові загони Української Повстанської Армії. В її основі став самобутній стиль головного творця символів повстанських загонів Ніла Хасевича, який активно використовував козацьку символіку та

державно-національні символи – жовто-синій прапор та тризуб. Тому в умовах відсутності власної державності в роки панування в Україні комуністичного режиму символіка повстанців виконувала свої представницькі функції.

Література:

1. Гломозда К. Відзнаки українського війська доби Визвольних змагань / К. Гломозда // Історія українського війська (1917 – 1995) / упор. Я. Дашкевич. – Львів : Світ, 1996
2. Крип'якевич І. П. Українське військо: нарис історії. — Львів: Каменяр, 1992. — 504 с.
3. Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України / О. Пагіря. – К. : Темпора, 2010. – 152 с.: іл
4. Мицик Ю. З історії прапора Українських Січових Стрільців / Ю. Мицик // Знак : [вісник Українського геральдичного товариства]. – 2002. – Ч. 27.
5. Скрипник Г. А., Сумцов П. С. Українська народна символіка. — К.: Наукова думка, 1997. — 360 с.
6. Лазаренко В. Знак «Доблесть і честь». Становлення та розвиток відомчої нагородної системи Міністерства оборони України / В. Лазаренко // Нумізматика і фалеристика. – 2012. – № 1 (61).
7. Музичук С. Мазепинка / С. Музичук // Однострій : [український військово-історичний журнал]. – 2009. – № 9.
8. Манзуренко В. Загадка української фалеристики: невідомі українські відзнаки / Віталій Манзуренко // Військово-історичний альманах. – 2004. – Ч.2 (9).
9. Круковський О. Українська фалеристика (із фондів Львівського історичного музею) / О. Круковський, С. Пахолко. – Львів: Априорі, 2011. – 120 с.: іл
10. Якимович Б. До питання про українську національну символіку / Б. Якимович // Пам'ятки України. – 1989. – Ч. 3.
11. Кучерук О. Маловідомі документи з історії відзнаки УНР Хрест Симона Петлюри / Олександр Кучерук // Військово-історичний альманах. – 2003. – Ч.1(6).
12. Семотюк Я. Українські військові нагороди / Я. Семотюк. – 2-ге вид., доп. – Торонто, 2004. – 64 с.
13. Карпов В. Військова символіка держави / В. Карпов, Д. Табачник. – К. : Либідь, 2007. – 296 с.; іл.

***Abstract.** The article examines the military symbols of the combat units of the Carpathian Sich and the Ukrainian Insurgent Army. It is noted that, having absorbed in its development the traditions of the UGA and USS, the military formations of the UNR, the military symbols of the formations of Carpathian Ukraine acquired a completely complete and independent appearance. The combat units of the Ukrainian Insurgent Army also had their own unique symbols. It was based on the original style of the main creator of the military symbols of the insurgent units, Nil Khasevych, who actively used Cossack symbols and state and national symbols - the yellow-blue flag and the trident. The main banner of the UPA became red-black. Therefore, in the absence of their own statehood, the symbols of the insurgents performed their representative functions.*

Keywords: *Ukrainian military symbols, national identity, symbols of military formations, history of symbols, military traditions, armed forces of Ukraine, military culture, national consciousness, UPA, Carpathian Sich*

Стаття відправлена: 2024 р.
© Золкін Д.О., Сапицька О.М.